

LES PECULIARITATS SOCIOLINGÜÍSTIQUES DEL CATALÀ I EL ROL DEL
PROFESSORAT DE LLENGUA

Adéla Koťátková
Universitat Jaume I¹

1. INTRODUCCIÓ

L'ensenyament del català, en tots els nivells educatius, es duu a terme en uns entorns sociolingüístics molt diferents dels que envolten l'ensenyament d'allò que comunament denominem una *llengua nacional*, però també dels idiomes estrangers. El català és una de les llengües romàniques més homogènies però, paradoxalment, ha experimentat dificultats importants en els processos de normativització i d'estandardització. Com en el cas del castellà i el portuguès, la seva extensió geogràfica actual es correspon sobretot a l'expansió, en una etapa relativament recent com és l'edat mitjana, d'una petita comunitat de parla romànica sobre un ampli territori prèviament arabòfon. Aquesta homogeneïtat originària es va reforçar pel fet d'haver sigut llengua àulica i literària de la Corona d'Aragó durant cinc segles (XIII-XVIII). El català, doncs, arriba a l'època contemporània amb una variació diatòpica menor que la del francès, l'alemany o l'italià. Tanmateix, i a diferència d'aquestes llengües, la normativa del català, fixada fa un segle, encara suscita discussió entre llecs i experts, mentre la majoria de la població està ben lluny de tenir-ne un domini efectiu.

Més que amb la variació objectiva de la llengua, les polèmiques sobre el model de llengua i la feblesa en l'estandardització (entesa com l'extensió majoritària de la competència i de l'ús de la varietat normativa)

¹ Correspondència: Universitat Jaume I, Institut Interuniversitari López Piñero / Departament de Filologia i Cultures Europees, Facultat de Ciències Humanes i Socials, Av. Vicent Sos Baynat s/n, CP 12071, Castelló de la Plana, Espanya, kotatkov@uji.es. Aquest treball s'emmarca en els projectes de recerca «La construcció discursiva del conflicte: territorialitat, imatge de la malaltia i identitats de gènere en la literatura i en la comunicació social» (FFI2017-85227-R), del Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat, Govern d'Espanya, i «Traducció de clàssics valencians a llengües europees. Estudis literaris, lingüístics i traductològics comparats» (VIGROB-125), de la Universitat d'Alacant.

semblen relacionades amb factors polítics i sociolingüístics: la manca d'un estat nacional que doni suport a l'idioma (més enllà del microestat d'Andorra), la fragmentació administrativa, els processos de substitució lingüística actius en els diversos territoris o la falta de mitjans de comunicació que abastin tota la comunitat lingüística. En aquest treball, mirem de fer una lectura holística d'aquests factors per entendre de quina manera condicionen l'ensenyament de la llengua, particularment en aspectes com la bilingüïtzació massiva dels catalanoparlants, la diglòssia, la limitació del contacte amb altres accents de la mateixa llengua, l'atrició o la interrupció de la transmissió intergeneracional. Aquests i altres fenòmens sociolingüístics, característics d'una llengua en procés de substitució, impliquen una sèrie de reptes per a l'educació dels alumnes, tant des del punt de vista dels coneixements i de les habilitats com de les actituds, i no es poden obviar a l'hora de dissenyar les estratègies i la praxi de l'ensenyament.

2. L'ORIGEN I L'EXTENSIÓ DEL CATALÀ

Des del punt de vista diatòpic, el català és un dels idiomes més homogenis d'Europa, especialment si el comparem amb determinades llengües estatals que mostren una gran variabilitat dialectal, com per exemple l'alemany o l'italià. Aquesta homogeneïtat és deguda a motius històrics: el català sorgeix en el contínuum romànic com el parlar de la zona de l'antiga Marca Hispànica, la frontera de l'Imperi Franc amb la musulmana Al-Andalus. Al llarg de l'edat mitjana, l'idioma s'expandeix amb la Corona d'Aragó, des de les Corberes (actualment França) fins al riu Segura i per la Mediterrània a l'arxipèlag Balear, Sardenya, Sicília i el Regne de Nàpols. En tots aquests territoris, el català esdevé la llengua àulica, fent bona la frase popularitzada per Weinreich que afirma que «una llengua és un dialecte amb un exèrcit i una marina». Els usos administratius i oficials, fixats per la Cancelleria Reial i per un exèrcit de notaris i escrivans repartits per tot el territori, constitueixen el model culte que s'usarà en la literatura, de la qual són exponents ben reconeguts el mallorquí Ramon Llull, el català Bernat Metge o els valencians Ausiàs Marc i Joanot Martorell.

L'homogeneïtat del català, doncs, és fruit dels usos cultes al llarg de la història, però també del procés de conquesta de la part oriental d'Al-Andalus per la Corona d'Aragó i la subsegüent substitució de la població musulmana arabòfona per repobladors cristians, majoritàriament de parla catalana. Tal com s'esdevé amb el portuguès i el castellà, la major part dels territoris de llengua catalana contenen dialectes consecutius (resultat de l'expansió territorial) i, per tant, més homogenis que els dialectes constitutius que evolucionen *in loco* des del llatí vulgar als territoris italians, francesos o romanesos. Així, en català es distingeixen dos grans blocs dialectals, l'occidental i l'oriental (VENY: 1998), els quals es corresponen amb l'expansió de la llengua de nord a sud. Inicialment, les diferències més rellevants són fonètiques: una evolució divergent de la *e* llarga del llatí vulgar (1) i la pronunciació o no de *i* (2) en el dígraf *ix*.

(1) pera: [péfa] català occidental / [pə́fa] català oriental

(2) caixa: [kájfa] català occidental / [káfa] català oriental

Durant l'evolució posterior, hi van sorgir altres diferències fonològiques (com per exemple la neutralització de la *a* i la *e* àtones en el català oriental), les quals van contribuir a la desestabilització del sistema de flexió de verbal i a un desenvolupament divergent en els diversos territoris. Actualment, a més de les diferències fonètiques i en la flexió verbal, les particularitats més perceptibles en la comunicació interdialectal afecten les formes dels articles i dels demostratius que han acabat predominant en els diversos territoris. Si en el català clàssic el sistema de demostratius presentava tres graus de proximitat/llunyania i en els dos primers graus coexistien les formes *simples* (*est, eix*) i les *reforçades* (*aquest, aqueix*), en el català actual predominen els demostratius reforçats amb una distribució binària, excepte al sud de Catalunya i al País Valencià, on s'usen els simples amb una distribució ternària:

Català clàssic	Català general	Tortosí i valencià
Aquest o est	Aquest	Este
Aqueix o eix		Eixe
Aquell	Aquell	Aquell

Pel que fa als articles, en català clàssic coexistien els provinents del llatí ILLUM (adoptats per la llengua culta i denominats *literaris*) amb els d'IPSUM (relegats a la llengua oral). En canvi, en català actual, l'ús dels derivats d'ILLUM s'ha estès per quasi tot el territori, excepte a les illes Balears, on els articles denominats *salats*, derivats d'IPSUM, són àmpliament majoritaris:

Català clàssic	Català general	Illes Balears
Lo, la (so, sa)	El (lo), la	Es (so), sa

En el terreny del lèxic, com en la majoria de llengües, cal tenir present la típica llista de geosinònims (*noi, xic, al·lot; sortir, eixir; escombra, granera*) i de falsos amics, font d'inevitables anècdotes lèxiques: *calces* significa 'bragues' en el català de Barcelona i 'mitges' en el de valència, la qual cosa dona lloc a situacions còmiques similars a les que es produeixen amb l'anglès *pants* en la comunicació entre britànics i americans.

3. FACTORS POLÍTICS I SOCIOLINGÜÍSTICS

La variació geogràfica del català no és, doncs, particularment major, en termes quantitativs i qualitativs, de la que té, per exemple, el castellà peninsular. Tanmateix, en el cas que ens ocupa, la variació interacciona amb factors sociopolítics específics: la subordinació a les llengües nacionals dels estats que es van repartir la Corona d'Aragó durant l'edat moderna (s. XVII i XVIII), la fragmentació politicoadministrativa i la manca de mitjans de comunicació de massa comuns a tota la comunitat lingüística. Per nombre de parlants (al voltant de 10 milions) i per extensió territorial (70.000 km²), el català es pot comparar amb altres llengües europees considerades *nacionals*, com el suec o el txec. Tanmateix, a diferència d'aquestes, l'àrea lingüística del català actualment està dividida en quatre estats i només en un d'aquests (Andorra, un microestat amb 76.000 habitants) el català és l'únic idioma oficial. La major part dels parlants viuen dins l'Estat espanyol, dividits en quatre comunitats autònomes: Catalunya, les Illes Balears, la Comunitat Valenciana i Aragó. Una part de la Catalunya històrica es troba actualment dins França: és la regió coneguda com Catalunya Nord. També es parla català a la ciutat italiana de l'Alguer, a l'illa de Sardenya.

Aquesta divisió de la comunitat lingüística en diversos estats, els quals han promogut *llengües nacionals* diferents (castellà, francès, italià) fa que, en el present, la pràctica totalitat dels parlants de català estiguin bilingüïtzats. La bilingüïtzació es concreta en una distribució diglòssica dels usos del català i de les esmentades llengües estatals, amb diversos graus segons els territoris i els grups socials (ČERMÁK i KOŤÁTKOVÁ: 2017). El fenomen, en el seu conjunt, és una versió a gran escala del que han experimentat altres llengües minoritzades d'Europa, com per exemple el sòrab, el sard o el gaèlic (KOŤÁTKOVÁ: 2019). A més de la diglòssia, es caracteritza per l'*atricció* o *encongiment* de la llengua dominada, és a dir per l'adopció progressiva del lèxic de la llengua dominant, pel calc de les estructures semàntiques, morfosintàctiques i, fins i tot, fonològiques de la llengua dominant. En el cas específic del català, s'observa, per exemple, l'extensió dels accents *xava* en l'àrea metropolitana de Barcelona i *apitxat* en la de València, en els quals es produeix una simplificació del repertori fonològic, amb la supressió dels fonemes inexistents en castellà.

Una vegada bilingüïtzada, una part de la comunitat lingüística practica la interrupció de la transmissió intergeneracional, és a dir, decideix educar exclusivament en la llengua estatal els seus fills. A aquests contingents de monolingüïtzats s'afegeix bona part dels immigrants procedents d'altres territoris de l'estat, els quals, en molts casos, no aprenen o no adopten la llengua local perquè ja dominen l'estatal i arriben a la conclusió que és suficient per a conduir les seves vides (vegeu HERNÁNDEZ DOBON: 2016: 29-39). I els provinents d'altres estats, posats a aprendre un nou idioma, opten pel dominant. Entre altres motius, perquè els catalanoparlants bilingüïtzats practiquen el canvi de codi: s'adrecen en la llengua estatal als al·loglots, independentment que aquests els entenguin perfectament en català, *per educació* o senzillament per evitar conflictes. Avançat el procés, la llengua dominant esdevé el codi d'interacció social per defecte, fins al punt que bona part dels catalanoparlants la usen per adreçar-se als desconeguts i només empren el català en contextos on se sap que tots els participants el parlen. Al capdavall, en aquests processos es produeix, al llarg de diverses generacions, una erosió progressiva de la llengua local, tant des del punt de vista qualitatiu com quantitatiu, que pot arribar fins a l'extinció, com en el cas del dàlmata o el còrnic.

Així doncs, el català està immers, en quasi tot el seu territori, en un procés de substitució per part del francès, l'italià i el castellà. Una de les característiques de l'idioma és, precisament, que es tracta de la llengua en procés de minorització amb més parlants d'Europa (GUZMAN: 2005). Els parlars catalans sota domini francès i italià presenten un alt grau d'interferència per part de les respectives llengües estatals (i per part del sard, en el cas de l'alguerès), el qual els fa peculiars respecte de la majoria dels parlars, sotmesos a una influència similar, però del castellà. A més a més, els territoris catalanoparlants de l'Estat espanyol se subdivideixen actualment en diverses comunitats autònomes, en bona part hereves de la divisió interna de l'antiga Corona d'Aragó. Aquestes comunitats són regions amb àmplies competències en matèria d'educació, cultura, sanitat i gestió del territori, per la qual cosa es pot considerar Espanya un estat quasi federal. En aquestes comunitats, el català és reconegut com a oficial, juntament amb el castellà (i l'aragonès a l'Aragó), però les polítiques lingüístiques aplicades són sensiblement diferents en cada cas.

4. LA CODIFICACIÓ DEL CATALÀ CONTEMPORANI

La normativa del català contemporani està arrelada en els usos cultes de la llengua en el període clàssic de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVIII), però es fixa a primeries del segle XX. En un context de subordinació política i lingüística als tres estats esmentats, durant el segle XIX es desenvolupa el moviment cultural conegut com la *Renaixença*, amb característiques anàlogues a altres moviments similars arreu d'Europa —com, per exemple, el *Národní obrození* txec (KOTÁTKOVÁ: 2020). Com una de les culminacions d'aquest moviment, la Diputació de Barcelona funda l'Institut d'Estudis Catalans (1907), una institució acadèmica que inclou una secció filològica. Des de l'IEC, Pompeu Fabra s'encarregarà de fixar les *Normes ortogràfiques* (1913), a les quals seguiran el *Diccionari ortogràfic* (1917), la *Gramàtica catalana* (1918) i el *Diccionari general de la llengua catalana* (1931-1932).

Es tracta d'un norma *monocèntrica* (GINEBRA I SOLÀ: 2007), atès que s'elabora des de Barcelona. Però alhora és *composicional*, perquè té en compte i integra la vasta informació disponible ja en aquell moment sobre totes les varietats diacròniques i diatòpiques de la llengua. Per exem-

ple, Fabra prescriu la formació dels plurals femenins en *-es* (*rosa - roses*), clarament recognoscible en tots els parlars occidentals de l'idioma i pròpia de la llengua clàssica, mentre proscriu la forma amb *-as* (**rosas*), molt difosa fins llavors en els usos escrits arran de la confusió de la *a* i *e* àtones pròpia del català oriental (3). També prescriu l'escriptura de la *i* en el dígraf *ix* (*caixa*), malgrat que aquesta *i* és muda en tots els dialectes orientals i també se n'havia difós l'elisió en l'escriptura (4).

3) *Dones* vs. **donas*

4) *Deixar* vs. **dexar*

Per tant, des del punt de vista ortogràfic, Fabra i l'IEC consagren un sistema apte per a representar totes les varietats de la llengua. Pel que fa a les diferències lèxiques, la tendència és acceptar tots els geosinònims i donar com a preferents les formes més esteses o, en cas de dubte, les barcelonines (5).

5) *sortir* vs. *eixir*; *noi* vs. *xic* vs. *al·lot*

Una de les principals dificultats en la fixació de la normativa fou la flexió verbal. Fabra es va trobar amb una munió de sistemes diferents, evolucionats localment, en els quals varien relativament poques formes però molt usades, com són les desinències del subjuntiu (*pensis* vs. *penses*; *pensessis* vs. *pensasses* vs. *pensares*) o la primera persona del present d'indicatiu (*pens* vs. *penso* vs. *pense* vs. *pensi*). Atesa aquesta diversitat, va optar per prescriure el sistema propi de Barcelona i del català denominat *central*. Tanmateix, el fet que altres sistemes verbals com el balear o el valencià tinguin més semblances amb la flexió verbal clàssica va impedir proscriure'ls, de manera que els autors d'aquests territoris van continuar utilitzant les formes consolidades en els seus parlars.

En aquest mateix sentit, la norma general del català estableix l'accent greu (´) sobre les *e* tòniques que es pronuncien obertes en català central –per ex. *conèixer*–, però també s'hi admet l'accent agut per reflectir la pronúncia occidental: *conéixer*. També preveu la grafia *tll* en mots com *ametilla*, *batlle*, *motlle*, els quals presenten una pronúncia palatalitzada

en català central que no es produeix en català occidental ni en les variants baleàriques, on és perfectament admissible i habitual escriure *ametla*, *batle*, *motle*. És a dir, que la norma del català, a més de composicional, és *polimòrfica*, com ho és, per exemple, la de l'anglès, on ens trobem les formes *harbour*, *centre* o *lorry*, prevalents en anglès britànic, al costat de *harbor*, *center* o *truck*, en anglès americà.

Al llarg del segle XX, els diferents territoris on es parla català han adoptat, primer *de facto* i més tard *de iure*, la normativa fabriana, amb l'addició de la flexió verbal pròpia i de determinades especificitats lèxiques i ortogràfiques. Al País Valencià, un equip d'escriptors i intel·lectuals va subscriure i publicar l'any 1932 les denominades *Normes de Castelló*, en les quals bàsicament s'utilitza i es legitima la normativa fabriana per a aquest territori. Però el document mateix ja incorpora determinades formes que indiquen un procés de *substandardització* propi per al País Valencià. Així, per exemple, el text inclou la forma verbal *sig* (*sigui*), el demostratiu *eixe* (català general *aquest*), el possessiu *seua* (vs. la forma fabriana *seva*), o les formes *hui* (català general *avui*) o *ací* (català general *aquí*).

Alguna d'aquestes formes, com per exemple els possessius femenins amb *-u-* (*meua*, *teua*, *seua*) no són privatives dels parlars valencians, sinó que s'utilitzen per tot el català occidental i part de l'oriental (Menorca, Eivissa). Altres, com *ací*, per bé que actualment estiguin relegades geogràficament, estan àmpliament documentades en la llengua clàssica. Per això mateix, malgrat que inicialment Fabra va optar per altres formes per al català general, aquestes variants que tenen una certa vitalitat social i geogràfica s'han anat acceptant al llarg dels anys en una visió progressivament *policèntrica* de la norma, fins al punt que l'IEC no solament les accepta, sinó que les incorpora en els seus documents normatius com a part dels diversos subestàndards.

5. UNA ESTANDARDITZACIÓ INCOMPLETA I FRAGMENTADA

El procés d'estandardització del català s'inicia, doncs, amb la fixació de la normativa per Pompeu Fabra i l'IEC i per l'adopció d'aquesta per part dels escriptors, les institucions i el sistema educatiu, sobretot a

Catalunya, on rep l'impuls d'un moviment catalanista que evoluciona del pla merament cultural a l'obertament polític. En el context de la Segona República espanyola (1931-1939), Catalunya assoleix una autonomia política liderada pel sobiranisme català, on la llengua adquireix un caràcter nacional i passa a emprar-se en tots els àmbits. A les Illes Balears i al País Valencià, territoris sense autonomia política, l'avanç de l'estandardització es limita, inicialment, a l'àmbit literari, per bé que amb voluntarioses incursions en l'àmbit educatiu, com les del valencià Carles Salvador.

La Guerra Civil espanyola, la victòria feixista i la dictadura del general Franco (1936-1975) aturaran el procés d'estandardització, amb la prohibició del català, l'eliminació física i l'exili de l'elit política i intel·lectual dels territoris catalanoparlants. Els quaranta anys de feixisme espanyol no es poden considerar un simple parèntesi en el procés d'estandardització de l'idioma. A la prohibició de l'ús català i la repressió contra els seus defensors i usuaris cal afegir el gran impuls institucional i demogràfic que rep el castellà, durant aquest període, en el territori catalanoparlant: escolarització universal exclusivament en castellà, amb càstigs psíquics i físics per dissuadir l'ús del català; llargs períodes de servei militar obligatori en intensiva immersió lingüística i ideològica; migració massiva de població castellanoparlant a les àrees urbanes catalanes i valencianes; desenvolupament d'un sistema mediàtic (televisió, ràdio, premsa) estrictament en castellà, vigilat per la censura i abrandament nacionalista.

Quan la denominada *transició*, amb la Constitució de 1978, substitueix la dictadura militar per la monarquia parlamentària, el català ja no està en les condicions anteriors a la guerra, sinó en una situació sociolingüística molt més precària. És en aquest període que es creen les comunitats autònomes en què es divideix actualment la part espanyola de la comunitat lingüística catalana, cadascuna de les quals desenvoluparà polítiques lingüístiques diferenciades tant pel que fa a l'extensió de l'ús de la llengua com a la normativa mateixa de l'idioma.

En el cas de Catalunya, a partir de 1976 es reactiva l'Institut d'Estudis Catalans, amb la incorporació de membres de tota l'àrea lingüística. La Generalitat de Catalunya aplicarà el model normatiu de

l'IEC a l'administració pública, al sistema educatiu —on es posen en marxa els programes d'immersió lingüística—, i a la ràdio i la televisió públiques. A les Illes Balears, l'Estatut d'autonomia denomina oficialment *català* la llengua del territori i en delega la competència normativa en la Universitat de les Illes Balears, la qual, al seu torn, segueix el model de l'IEC adaptat a les particularitats insulars. A l'Aragó, malgrat la vitalitat social del català en l'anomenada *Franja*, l'administració autonòmica el relega a usos merament folklòrics i simbòlics —com també fa amb l'aragonès, el qual a males penes sobreviu en la zona pirinenca l'avançat procés de substitució pel castellà.

El cas valencià presenta notables particularitats. Durant la *transició* espanyola la societat valenciana experimenta un conflicte polític i social entre els sectors conservadors, hereus del règim franquista, i les noves elits democràtiques sorgides en l'entorn universitari. En aquest enfrontament per l'hegemonia social, mediàtica i política, els primers adopten un discurs anticatalanista que bloca el desenvolupament de l'autonomia i la recuperació de l'ús social de la llengua (FLOR: 2011). L'Estatut d'autonomia (1982) no va fixar l'autoritat normativa en matèria de llengua, però el model usat *de facto*, tant per l'administració valenciana com pel món editorial i educatiu, va continuar sent el de l'IEC adaptat a les particularitats valencianes des de les Normes de Castelló de 1932. L'Acadèmia Valenciana de la Llengua, creada per Llei en 1998, constituïda en 2001 i reconeguda com a autoritat normativa pel nou Estatut valencià de 2006, va dictaminar la validesa d'aquest model lingüístic (2002) i l'equiparació de les denominacions de *valencià* i *català* per a referir-se a l'idioma (2003 i 2005).

En 2006, la AVL va publicar la *Gramàtica normativa valenciana* i el *Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià*. En aquests i altres treballs posteriors, la AVL sanciona com a vàlida la normativa fabriana, adaptada a les particularitats lèxiques i morfològiques valencianes. El grau d'inclusió, en els usos formals, d'aquestes particularitats és encara objecte d'una discussió més ideològica que filològica (MAS: 2008). En els diversos aspectes considerats *polèmics*, com ara els demostratius —*este, eixe vs. aquest, aqueix*— o les desinències dels verbs incoatius —*segueix*,

intueixen vs. segueix, intuïxen—, la AVL dona per vàlides ambdues solucions, per bé que tendeix a utilitzar les opcions més particularistes. En contrast, en aquests casos les universitats valencianes, d'acord amb els *Criteris lingüístics* publicats en 2004, opten per les opcions més unitaristes, com també fa actualment la Generalitat Valenciana² i la major part del sector editorial.

Així, podem dir que durant els darrers quaranta anys s'han desenvolupat tres grans subestàndards (PRADILLA: 2015) que no es corresponen amb la diferenciació dialectal objectiva de la llengua, sinó amb la divisió administrativa de la comunitat lingüística dins l'Estat espanyol: el català general, el valencià i el balear. Tots tres estan basats en la normativa fabriana, amb les especificitats fixades tant per l'IEC com, en el cas valencià, per l'AVL, i els usos consolidats pels escriptors, els sistemes educatius i els mitjans de comunicació. Fem èmfasi en la pluralitat dels sistemes educatius perquè, precisament, cadascun dels tres territoris (Catalunya, País Valencià, Illes Balears) té un sistema educatiu propi on la llengua té un pes diferent i ha consagrat un subestàndard diferent.

El mateix podem dir dels mitjans de comunicació: la fragmentació administrativa ha dificultat la creació de mitjans audiovisuals comuns. Cada regió compta amb canals propis, tant públics com privats, que (quan no són en castellà) tendeixen a representar exclusivament o majoritàriament el subestàndard propi. Només els canals de la Televisió de Catalunya (TV3) han tingut una certa difusió per tot el territori, amb iniciatives cíviqües que s'han hagut d'enfrontar amb la persecució administrativa i judicial de l'Estat, fins al punt que actualment no és possible veure a València els canals catalans o balears. A aquesta fragmentació cal afegir l'exclusió quasi total del català (com també del galleg o del basc) dels mitjans de comunicació d'àmbit estatal. A diferència del que passa, per exemple, a Txèquia, on els eslovacs es poden expressar en el seu idioma en la televisió, a Espanya els catalanoparlants no poden parlar en ca-

² Tant els dos *Criteris* publicats per la Generalitat Valenciana (1995 i 2016) com l'ús actual de la institució s'alinea amb les opcions més unitaristes. Tanmateix, la Generalitat va usar *de facto* formes més particularistes en el període de govern del Partit Popular (1995-2015), fins al punt que el butlletí de les Corts Valencianes es va publicar en normativa obertament secessionista durant la presidència de Vicent González Lizondo.

talà a la televisió, sinó que s'hi han d'expressar en castellà. La situació arriba a l'absurd que un entrevistador i un entrevistat catalanoparlants (o diversos tertulians) hagin de conversar necessàriament en castellà. De la mateixa manera, quan els reporters de carrer recullen declaracions dels polítics o de la ciutadania, les exigeixen en castellà. Si es formulen en català, no s'emeten o, en cas de necessitat extrema d'emetre'ls, se subtitulen en castellà.

Tota aquesta situació genera una alienació respecte de la diversitat lingüística del propi país. D'una banda, es manté la població castellano-parlant en la ignorància més absoluta sobre les altres llengües parlades i oficials a Espanya, la qual cosa afavoreix la incomprensió i els prejudicis. D'altra banda, s'aïlla la comunitat lingüística catalana en compartiments estancs, amb molt baixa exposició als accents d'altres regions. Es genera així una situació paradoxal, en la qual els membres d'una comunitat lingüística àmplia i relativament homogènia poden estar poc familiaritzats amb determinades formes lingüístiques perfectament normals en un altre subestàndard de la mateixa llengua distant només uns pocs centenars de quilòmetres. Aquesta falta de familiaritat, juntament amb la intensa representació del castellà estàndard en tots els àmbits, provoca inseguretat en els parlants i fins i tot rebuig. Així, la majoria de valencians poden entendre sense gaires problemes un parlant mexicà o argentí, i fins i tot s'atrevirien a imitar-lo, perquè aquests dialectes estan representats en el sistema mediàtic espanyol, al qual estan exposats. En canvi, no són pocs els valencians que es queden perplexos quan es troben amb un parlant balear, ja que aquest accent està totalment exclòs del repertori mediàtic disponible. I més perplexos encara es queden en viatjar per la regió occidental de Catalunya, on, en lloc del *tan diferent* barceloní, es troben un parlar sorprenentment similar al seu del qual no tenien notícia.

6. LA NORMATIVA COM A FORTALESA

Des d'un punt de vista estratègic, una de les fortaleses de la llengua que cal mantenir és la de la normativa, entre altres motius per contrarestar la deficient estandardització que hem exposat (incompleta, fragmentària, subalterna respecte de la difusió que gaudeixen les llengües estatals). La norma del català actual és essencialment la promulgada per

Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans als inicis del segle passat, amb les adaptacions aplicades als diversos territoris en què es divideix la comunitat lingüística i que l'IEC mateix sanciona com a vàlides. Lògicament, però, en un segle hi ha hagut canvis tecnològics, socials i culturals que han requerit també de modificacions en el corpus normatiu. Una de les eines amb què compta el català per a fer front a les innovacions, i en concret per a fixar i difondre els neologismes i la terminologia, és el Termcat, un consorci creat el 1985 a instància de la Generalitat de Catalunya i on participen tant l'IEC com la majoria de les universitats de l'àrea lingüística catalana. Mitjançant el Termcat, s'integra el treball dels lingüistes amb els dels especialistes en totes les branques científiques i tecnològiques, per tal d'anar adaptant la llengua a les innovacions terminològiques que es produeixen en cada camp del saber.

Pel que fa al lèxic general, l'IEC va publicar en 1995 el *Diccionari de la llengua catalana* (conegut per l'acrònim DIEC), que és una ampliació revisada i actualitzada del diccionari de Pompeu Fabra. El principal canvi fou de volum, ja que incloïa un terç més de lèxic que el diccionari fabrià original, però també incorporava millores en la redacció de les definicions i algunes modificacions ortogràfiques. En 2007 se'n va publicar una segona edició (coneguda com DIEC2), amb un nou increment d'entrades, particularment de lèxic tècnic. Actualment, la versió en línia del diccionari s'actualitza cada dos anys.

Entre els canvis introduïts en les noves versions del diccionari, trobem bones mostres del principi composicional que anima l'obra de l'IEC. Per exemple, en el diccionari de Fabra es prescrivien les formes *rera*, *enrera*, *darrera*, on la *-a* podia representar el so de la vocal neutra àtona del català oriental, però no responia a l'etimologia ni a la pronúncia /e/ del català occidental. Aquestes formes estan proscrietes actualment, en benefici de *rere*, *enrere* i *darrere*, que cada parlant escriu igual i pot pronunciar d'acord amb el seu accent. En el mateix sentit, les formes del català central *cargol* o *carbassa*, prescrites inicialment per Fabra, han esdevingut actualment formes secundàries que remetent a *caragol* i *carabassa*, les quals reflecteixen la pronúncia del català occidental, on les *a* pretòniques no es neutralitzen ni cauen en contacte amb la *r*.

En 2016, l'IEC presentà la nova *Gramàtica de la llengua catalana*, una actualització de l'obra fabriana dirigida pel lingüista valencià Manuel Pérez Saldanya i per Gemma Rigau, amb la participació de diversos experts. Dos anys més tard (2018) l'IEC en va publicar una versió reduïda, adaptada per a la consulta en línia per part d'un públic més ampli: la *Gramàtica essencial de la llengua catalana*. La nova *Gramàtica* presenta dos aspectes que han estat objecte d'atenció especial per part de la comunitat de professionals de la llengua: els canvis ortogràfics i la introducció de qualificacions d'adequació diafàsica de les formes lingüístiques. Aquest segon aspecte és el més innovador, ja que combina elements de gramàtica normativa amb recursos més propis d'una gramàtica descriptiva o d'ús. En català, com en qualsevol llengua, conviuen formes lèxiques i sintàctiques que es distribueixen diafàsicament: allò que és adequat en un determinat context no ho és en un altre. Per això, aquesta gramàtica, a més de proporcionar les formes *correctes*, informa sobre l'adequació diafàsica de les diverses opcions disponibles en la llengua.

Pel que fa als canvis ortogràfics, l'element més visible i conegut és la reducció de la llista dels accents diacrítics. Per evitar l'homografia de mots que tenen significats diferents, Fabra va prescriure l'ús de l'accent gràfic en una de les formes: per exemple, *dóna* (del verb *donar*) respecte de *dona* (ésser humà femení), o *és* (del verb *ser*) *vs.* *es* (pronomen reflexiu i recíproc). En la nova gramàtica, el primer dels exemples desapareix i la llista dels diacrítics queda reduïda a quinze monosíl·labs. Altres canvis afecten a la duplicació de *r* en mots prefixats i compostos (*arritmia vs. arítmia, erradicar vs. eradicar*), l'ús dels guionets (*exdirectora* però *ex-directora general*) o les dièresis (*fluidal* però *fluïdesa*). Com podem veure, es tracta de qüestions insignificants per a l'usuari comú de la llengua però que han estat objecte de debat entre els especialistes al llarg dels decennis.

La nova gramàtica ha estat rebuda amb una barreja d'interès i sorpresa per bona part dels professionals de la llengua (professors, correctors, traductors), poc habituats a trobar distincions diafàsiques en una gramàtica normativa. També hi ha hagut lloc per a l'escepticisme: en una llengua que encara no ha completat el procés d'estandardització i que està amenaçada pel fenomen de la substitució, canviar les normes podria introduir confusió i fins i tot desconfiança, no tan sols en els usuaris, sinó

en els professionals mateixos. Tanmateix, la *reforma* ortogràfica preveu una implantació gradual que a poc a poc es va verificant en els llibres de text, els mitjans de comunicació i els àmbits institucionals. L'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en un acord del 23 d'abril de 2018, va adoptar la nova llista d'accentos diacrítics i la resta de canvis ortogràfics, mentre que la Xarxa Vives, que agrupa vint-i-dues universitats públiques i privades de l'àmbit lingüístic català, també n'ha previst l'adopció progressiva per part de les universitats membres.

Cal tenir en compte que, encara que l'IEC no ha deixat mai de prendre acords en matèria gramatical, no havia publicat una gramàtica normativa des de l'original de Fabra, a diferència del que hem vist en el cas del nou *Diccionari*, publicat en 1995 i amb actualitzacions periòdiques. Calia, doncs, una nova *Gramàtica*, com a actualització necessària de l'obra fabriana. I, pel que fa als canvis introduïts, com en tota reforma normativa, durant un cert període conviuran els dos sistemes i, inevitablement, es produiran situacions de desorientació. Serà l'exposició reiterada a les noves formes, a través dels mitjans de comunicació, els textos administratius, acadèmics, etc., la que farà que els usuaris no professionals s'hi habituïn i les incorporin en la seva praxi.

7. EL PAPER DELS DOCENTS

Com hem vist, el català és una llengua amb un nombre de parlants i una extensió territorial comparables als d'altres llengües europees considerades *nacionals*. Té una homogeneïtat diatòpica i una tradició com a llengua àulica i literària similars a les seves veïnes castellana o portuguesa. Disposa d'una codificació lingüística contemporània consolidada al llarg d'un segle i de recursos adequats per a l'adaptació a les transformacions tecnològiques i socials. Tanmateix, en l'actualitat el seu territori està fragmentat entre quatre estats i, en el fragment més gran, entre quatre comunitats autònomes d'Espanya. La norma del català, originàriament composicional i monocèntrica, ha esdevingut polimòrfica i pluricèntrica. Els tres subestàndards en procés de consolidació (català central, valencià i balear) representen la fragmentació politicoadministrativa de la comunitat lingüística més que no pas la variació diatòpica de la llengua: no hi ha més diferències entre el català d'Alcoi i el de Lleida que entre el de Lleida

i el de Barcelona. Malgrat l'oficialitat de l'idioma en bona part del territori, la pràctica totalitat dels parlants estan bilingüïtzats i immersos, en diferents graus, en un procés de substitució per part del castellà, el francès i l'italià. Aquest procés es concreta en els usos diglòssics, el calc, la convergència gramatical i l'atrició progressius, la interrupció de la transmissió intergeneracional i la minorització. A més a més, el panorama mediàtic promou l'aïllament dels diversos territoris, juntament amb l'exposició massiva a les varietats estàndard i col·loquials de les llengües estatals.

En aquest context, el treball del professorat de català corre el risc d'acabar assemblant-se al dels docents de llatí o de gaèlic: l'ensenyant d'una llengua *antiga*, que només interessa als que volen accedir a determinades obres literàries o als arxius medievals; o d'una llengua *ètnica*, la *dels nostres avantpassats*, que la majoria ja no empra quotidianament i queda relegada a determinats usos onomàstics, simbòlics i cerimonials. Aquesta és una amenaça real, una situació a la qual estarem abocats si no s'atura la tendència actual. El professorat de català, per si mateix, no pot revertir el procés de substitució lingüística ni tots els fenòmens que se'n deriven, però pot ser una de les fortaleces de la llengua per a enfrontar-se a aquest procés, contribuir a desaccelerar-lo i, quan les condicions sociopolítiques ho permetin, capgirar-lo.

Entenem que el primer repte del docent de català és contrarestar l'atrició de l'idioma. El professorat ha de tenir un domini complet i efectiu de la normativa i s'ha d'expressar amb correcció, coherència i adequació en una de les varietats estàndard de l'idioma. En el context de subordinació a la llengua estatal, el català actual —i més específicament el valencià— experimenta una reducció dràstica del repertori fonològic que depassa progressivament els trets i l'abast geogràfic de l'apitxament descrit pels dialectòlegs clàssics (o, més modernament, del xava), i que tendeix a eliminar qualsevol fonema que no existeixi en castellà. Aquesta adaptació del sistema fonològic al del castellà (que també s'ha denominat *galleguització*) va acompanyada d'un empobriment lèxic, del calc semàntic i gramatical de la llengua dominant i, en definitiva, d'una convergència cap al castellà, que exerceix de vertader estàndard respecte del català col·loquial. Són fenòmens socials que un professor sol no pot vèncer,

però tampoc no hi hauria de contribuir. El professorat de valencià ha de ser un model d'excel·lència lingüística i professional. Hom pot apitxar a casa o usar al bar els castellanismes habituals de la pròpia varietat col·loquial. Però almenys en l'entorn escolar i acadèmic ens hem d'expressar sempre amb correcció i d'acord amb l'estàndard, com s'espera dels professors de llengua de qualsevol país del món. I açò hauria de ser vàlid també per a tot professor de qualsevol altra matèria que ensenyi en català i que desitgi contribuir a assegurar el futur de l'idioma. L'ensenyament ha de ser una fortalesa de la llengua *correcta*, genuïna, un recurs que contribueixi a difondre-la, a estandarditzar-la, no a convertir-la en un calc subordinat i reduït de la llengua dominant.

Una altra gran aportació que podem fer els professors és exposar els alumnes als diversos accents de l'idioma. I diem *accents* i no *dialectes* ben conscientment. Totes les llengües tenen dialectes i la majoria molt més diferenciats que els del català. Però en ben poques comunitats lingüístiques trobem tants dialectòlegs (professionals i aficionats) per metre quadrat. Mentre que arreu del món la dialectologia s'estudia només en l'àmbit universitari especialitzat, en el cas del català aquesta disciplina impregna l'acció diària de milers de professionals i d'activistes de la llengua. El resultat és que, mentre en castellà, en alemany o en romanès serien ben pocs els capaços de dibuixar les *fronteres* dialectals, en català s'insisteix permanentment en la percepció de la llengua com un conjunt de dialectes. Això no té cap efecte positiu per a l'ús de l'idioma ni per a la resolució de cap dels reptes amb què s'enfronta. Més aviat al contrari: vulguem o no, com a fruit de les polítiques glotofàgiques dels estats, per al comú dels mortals arreu de les societats occidentals, el terme *dialecte* ha adquirit unes connotacions pejoratives, com un equivalent de *no-llengua*, o de *llengua dels avis que cal abandonar perquè no serveix*, en oposició a la *llengua de veritat*, que és la *llengua nacional*, la de l'Estat. Per descomptat, els docents hem d'explicar a l'alumnat el sentit acadèmic originari del terme, però seria fútil centrar-nos en una batalla que, per si mateixa, no proporciona cap benefici a l'ús del català. L'alternativa a aquesta *deformació professional* és ben senzilla: incorporar a la docència textos i material audiovisual en tots els accents, fixant-nos en els continguts i sense prestar

gaire atenció a les *diferències* lingüístiques. No és una manera tan excepcional de treballar: al capdavall, és el mateix que es practica en l'ensenyament del castellà o de l'anglès, on es compaginen amb normalitat textos, films i música hispànics i llatinoamericans, britànics i nord-americans, sense necessitat de centrar-nos especialment si el locutor és neozelandès o australià, uruguaià o argentí. No es tracta ací, doncs, que els alumnes de secundària o de les escoles d'idiomes sàpiguen diferenciar el *dialecte* menorquí de l'eivissenc, o el *pallarès* del tortosí, sinó que —malgrat l'embargament mediàtic que hem exposat més amunt— puguin comprendre amb *normalitat* (és a dir, sense dificultat ni perplexitat) qualsevol *accent* de la llengua.

En aquest mateix sentit, els docents de valencià hem de superar el que podríem anomenar l'*esperit d'antiquari*. La lingüística tradicional, d'arrel romàntica, al llarg dels segles XIX i XX va dur a terme la tasca de classificació de les llengües i dels dialectes, com també de *descobriments* del lèxic popular, recopilat en els denominats *tresors de la llengua*. En el nostre cas, el màxim exponent d'aquesta feina és el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'Alcover i Moll (1962). És un treball monumental, valuósíssim, amb més de 160.000 articles que ens han permès disposar de *fotografies* dels aspectes més recòndits de la llengua en un moment en què l'atrició no havia assolit el crític estat actual. Però aquesta tasca, per sort, ja està feta en la nostra llengua i, per bé que sempre quedarà algun mot o una expressió popular per a un article d'investigació o per al llibre de festes del poble, no té sentit que els docents ens quedem atrapats en aquesta fase. En el segle XXI, ser lingüista o professor d'una llengua com el català, en greu perill de substitució, en avançat procés d'encongiment, no pot ser fer de dialectòleg ni d'antiquari, sinó contribuir a difondre'n l'ús normatiu i estàndard. Amb la màxima riquesa lèxica, semàntica i gramatical, per descomptat, però sense caure en el col·leccionisme i en el localisme. Es tracta de preparar els nostres alumnes per a usar la llengua en tots els contextos, i particularment en els contextos cultes, no d'anar a la caça i captura d'*expressions rares* que, al capdavall, la majoria de les voltes estan ben registrades i disponibles per a tothom en la versió web del DCVB.

De la mateixa manera, els docents hem de contribuir a l'estabilitat del sistema normatiu i de l'estàndard. Sense una normativa estable, l'estandardització i l'extensió de l'ús d'una llengua en perill de substitució s'entrebanquen. Tota llengua és un sistema multidimensional que presenta variació diatòpica, diacrònica, diafàsica, diastràtica. Com sap qual-sevol lingüista, tots els processos de normativització impliquen la selecció d'unes variants i el bandejament o la relegació d'unes altres, amb un grau d'arbitrarietat major o menor, on la genuïnitat, l'etimologia, el fet que unes formes estiguin més o menys documentades o esteses, no són sempre garanties d'incorporació a la norma. Afortunadament, el català té una normativa consolidada, amb una tradició més que secular, representativa i integradora de la diversitat geogràfica, i disposa de diversos subestàndards amb els quals es pot sentir representada la immensa majoria de la comunitat lingüística per desenvolupar una comunicació efectiva. Comprensiblement, els agents contraris a l'ús de la llengua ataquen la legitimitat de la norma i la identitat mateixa de l'idioma. Però dels favorables seria lògic esperar el contrari. Els lingüistes i els professors de llengua no podem contribuir a un discurs ultraparticularista ni qüestionar contínuament la legitimitat de formes que són perfectament normatives i d'ús general en l'estàndard, tant si n'hi ha d'altres de documentades o d'etimològiques com si no. La normativa i l'estàndard són fortaleses de la llengua en un moment en què en perilla la supervivència. Un professional del ram no hauria d'atacar aquestes fortaleses, per molta base filològica que pugui desplegar en l'acció.

Finalment, els docents hem de ser models de manteniment de la llengua. Una de les pitjors amenaces per al català és que el 100% dels parlants estan bilingüïtzats en la llengua de l'estat, mentre que una part significativa dels nadius de la llengua estatal exerceix un monolingüisme militant. Actualment, per a la immensa majoria dels valencianoparlants, passar-se al castellà en les converses on intervenen aquests monolingües és un fet *normal*, quotidià, que no ofereix cap dificultat ni genera cap trauma. Fins al punt que molts catalanoparlants han esdevingut el que Ferran Suay denomina *catalanocallants*: persones que s'expressen per defecte en castellà perquè perceben que és la llengua predominant, la que no genera conflictes. Això no ha sigut sempre així: al llarg dels segles, el País

Valencià ha acollit milions d'immigrants nadius de castellà i d'altres llengües que han acabat aprenent valencià per la senzilla raó que els autòctons els parlaven en aquesta llengua. Si el valencià ha de sobreviure aquest segle, caldrà recuperar i generalitzar aquesta pràctica ancestral (i comuna a totes les llengües que sobreviuen). Malgrat ser plenament competents en castellà, els professors de valencià (i, en general, totes aquelles persones que aposten pel futur de l'idioma) s'han de mantenir en valencià en el màxim de situacions possible. Afortunadament, la distància lingüística amb el castellà és molt menor que amb altres llengües i la pràctica del *bilingüisme passiu* és perfectament factible en la majoria dels casos. Mantenir-se en català i ser un model per als altres només és, en definitiva, una qüestió de voluntat.

BIBLIOGRAFIA

- ČERMÁK, Petr i Adéla KOTÁTKOVÁ (2020): «Diskuse o normě katalánštiny v kontextu aktuální jazykové situace ve Španělsku», *Časopis pro moderní filologii (Journal for Modern Philology)*, 102 (2), p. 249-265.
- FLOR I MORENO, Vicent (2011): *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Afers.
- GINEBRA, Jordi i Joan SOLÀ (2007): *Pompeu Fabra: vida i obra*, Barcelona, Teide.
- GUZMÁN PITARCH, Josep Roderic (2005): «La llengua catalana en el marc de les llengües minoritzades europees», *Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura*, p. 53–66.
- HERNÁNDEZ DOBON, Francesc Jesús (2016): *El tio canya ha mort. Notes sobre la mecànica sociolingüística del valencià*, València, Fundació Nexe.
- KOTÁTKOVÁ, Adéla (2017): «K jazykové situaci ve Valencii», *Časopis pro moderní filologii (Journal for Modern Philology)*, 99 (2), p. 263–278.
- (2019): «Las huellas de la dominación: traduciendo el léxico de la salud», en Anna Kukułka-Wojtasik (ed.), *Translatio et Histoire des*

Ideés / Translatio and History of Ideas, Berlín, Peter Lang, p. 21–32.

MAS CASTELLS, Josep Àngel (2008): *El morfema ideològic*, Benicarló, Onada Edicions.

PRADILLA, Miquel Àngel (2015): *La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*, Barcelona, IEC.

VENY, Joan(1998): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Editorial Moll.